

Det bidde ett monster: den svenska integritetslagstiftningen som demokratiproblem

Kajsa Klein och Lars Ilshammar

En promenad på Medborgarplatsen

Personer som måste passera över Medborgarplatsen på Södermalm i Stockholm har mycket goda utsikter att bli registrerade av någon övervakningskamera, alldeles oavsett om vederbörande är medveten om åtgärden eller inte – och oavsett om hen i så fall skulle ha gett sitt medgivande. Övervakningen sker löpande, dels med polisens fast monterade kameror, dels med nya mobila kameravagnar, och tidvis med myndighetens drönare – allt i det uppgivna syftet att föregripa eller beivra brottslighet på denna utsatta plats.¹ Övervakning utförs givetvis även kontinuerligt med kameror som privata aktörer har fått frikostiga tillstånd att installera i sina kommersiella lokaler.

Den som tittar sig noga omkring på eller omkring Medborgarplatsen ser troligen åtminstone ett spionerande öga i någon riktning. Men, om denna person också skulle råka vara på väg till en simträning på Forsgrenska badet i Medborgarhuset möts personen genast av ett anslag som förkunnar att här råder ett förbud mot all slags fotografering. Medborgaren i fråga har alltså först med stor sannolikhet blivit fångad av någon övervakningskamera utan att ha blivit tillfrågad, för att strax förmanas att inte själv göra bruk av eventuella kameror. I det förra fallet tycks hänsyn till den personliga integriteten väga uppenbart lätt, i det senare blytungt.

¹ I dagsläget har polisen ca 260 kameror utplacerade i Stockholms län. Se vidare ”Mobila kameror kommer användas i Stockholms län”, Polisen (2023, 18 april). <https://polisen.se/aktuellt/nyheter/2023/april/mobila-kameror-kommer-anvandas-i-stockholms-lan/>.

Inledning: integritetsskyddets växande obalanser

Denna tämligen enkla vardagsbild reproduceras dagligen i snarlika varianter och i många situationer: i kollektivtrafiken, på offentliga platser och i lokaler där många människor brukar samlas. Slentrianmässig massövervakning av allmänheten har i sig blivit just vardag genom de senaste årens explosiva utveckling, medan allmänheten å andra sidan kommit att omfattas av allt skarpare restriktioner och hotar att drabbas av närmast drakoniska påföljder om någon okänd eller svårbegriplig paragraf i den senaste integritetslagstiftningen skulle råka överträdas.

Särskilt när det gäller avbildande av barn finns en växande moralpanik, förstärkt av de ansvariga myndigheternas kommunikation och rekommendationer. Barn ska helst inte synas offentligt överhuvud taget. Nyhetsreportage om barnfrågor illustreras inte sällan med bilder på tomma förskolegårdar och idrottsplatser. Föräldrar uppmanas att vara aktsamma, *sharenting* – att dela bilder på sitt barn – beskrivs av till exempel Statens medieråd som oftast men inte självklart och alltid lagligt.²

Föräldrar, men även skolor och förskolor, varnas, och har föga förvånande tagit intryck. Det är därför enligt många lokala GDPR-baserade riktlinjer inte längre tillåtet att fotografera vid några av barndomens mest betydelsefulla ögonblick som luciafiranden och skolavslutningar. Inte nog med att det förmedlas att fotografering och spridning av bilder av barn är moraliskt tveksamt och därmed skämmigt, det faktum att en avbildning *kan* vara brottslig leder obönhörligen till självzensur. Är det inte trots allt säkrast att stoppa ner mobilen och avstå? Att be om tillstånd verkar dessutom krångligt, för vem vill gå runt med en bunt GDPR-samtyckesformulär i handväskan eller ryggsäcken på ett studentutspring eller i samband med en skolteaterföreställning?

De ömmande skälen, argumenten för försiktighet och avhållsamhet, finns förstås där. Övergrepp mot barn i sociala medier är självklart allvarligt, och för familjer som av olika skäl lever med skyddad identitet kan det vara ödesdigert om bilder sprids i sociala medier. Papperslösa som i den strikta migrationspolitikens tid riskerar utvisning kan ha starka intressen av att förbli osynliga. Men är inte *sharenting*-riskerna i många fall symptom på samhällets tillkortakommanden, snarare än problem i sig?

² Statens medieråd (2023) Sharenting, <https://www.statensmedierad.se/pedagogiska-verktyg/tema-sharenting>.

Om de rättsvårdande myndigheterna utförde sina uppdrag bättre³, om de starka sociala skyddsneten fanns där, om samhället överhuvud taget var mera humant, skulle vi då behöva vara riktigt så försiktiga med att sprida personuppgifter i olika former som vi uppmanas till att vara idag? Är det inte först i ett läge av vad Ebba Grön en gång kallade *mental istid* det på allvar blir viktigt för medborgare att skydda sig från offentlighetens ljus? För det är väl inte där vi redan befinner oss?

Det råder sammanfattningsvis en uppenbar och tilltagande diskrepans mellan å ena sidan vad myndigheter med flera kan tillåta sig och å den andra allmänhetens krympande handlingsutrymme på integritetskyddets område. Om vi utgår från premissen att det är den enskilde medborgaren som trots allt utgör demokratins centrala aktör skapar detta ett tydligt och växande demokratiproblem.

I denna artikel kommer vi med utgångspunkt i tre konkreta fall att diskutera hur obalansen mellan myndigheter och medborgare tar sig uttryck, samt hur den kan knytas till två disparata och konkurrerande föreställningar eller visioner om det s.k. informationssamhället som tycks ha format dagens paradoxala situation när det gäller integritet och dataskydd: den frihetliga resp. den kontroll- och övervakningsbaserade.

Informationssamhället växer fram

Under 1960- och 70-talen började avancerade framtidsvisioner kopplas till informationsteknikens utveckling. "Informationssamhälle" är det begrepp som oftast har använts för att beteckna den nya samhällsformation som tänktes ersätta industrisamhället. Föreställningen att vara på väg in i, stå sig på tröskeln till, alternativt redan befinna sig i ett informationssamhälle har under den efterföljande perioden kastat sin skugga över samtidsdebatten och inspirerat många av våra föreställningar om en nära förestående framtid. Ur denna tankefigur föddes också visioner om dramatiska möjligheter till utvidgning av det offentliga rummet.⁴

Den praktiska teknikutvecklingen tycktes länge bekräfta dessa förhoppningar. När Internet under det tidiga 1980-talet spreds utanför universiteten skedde det till en del via övervintrande hippies från 1960- och 1970-talens breda, antiauktoritära protest- och alternativrörelse. "We owe it all to the hippies", löd en träffande rubrik i *Time Magazine* 1995. För hippies, hackare, cyberpunkare och andra rebeller i samhällets

³ SVT Nyheter (2023, 19 augusti) Interna rapporter: Polisen bröt mot lagen när övergrepps-tips lades på hög, <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/intern-utredning-polisen-brot-mot-lagen-nar-tips-lades-pa-hog>.

⁴ Se till exempel Masuda, Y (1984) *Informationssamhället*. Liber.

underground blev datorkommunikation en frihetlig och revolutionär kraft.⁵

I något mera moderata sammanhang uppstod föreställningar om att teknikutvecklingen i alla fall skulle kunna bidra till en stark revitalisering av det traditionella representativa folkstyret. Under det sena 1990-talets stämningar av förtätad framtidstro var demokratin och skyddet av medborgarens integritet ett par av de områden som skulle reformeras med hjälp av ny informationsteknik. "E-demokrati" blev ett samlingsbegrepp för en rad initiativ som syftade till att ge folkstyret nya energier, eller till och med transformera det till en snabbare, mera direkt och deltagande form av demokrati.⁶

Kontrollsamhällets framväxt

Enligt ett konkurrerande paradigm står begreppet "informationssamhälle", snarare för en lång historisk utveckling mot ett alltmer komplext, genomorganiserat och systemiskt samhälle. Den senaste digitala tekniken blir i detta perspektiv bara en förstärkning och förlängning av tidigare informationstekniker och inträdet i informationssamhället inte i första hand en effekt av den tekniska utvecklingen, utan snarare av staters och företags växande behov av kontroll och övervakning av medborgare och marknader under de senaste 150 åren.

Vår tids snabba samhällsförändringar skulle alltså i själva verket ha inletts redan under 1800-talets sista och 1900-talets första decennier, eftersom det var då informationssamhället började ta form och informationshantering blev lika viktig som tidigare hantering av energi och materia. Rötterna till informationssamhället bör mot den bakgrunden sökas i det som har kallats "kontrollrevolutionens", eller snarare kanske "kontrollevolutionens", långa utveckling.⁷

Redan 1994 konstaterade den kanadensiske sociologen David Lyon att den senaste informationstekniken tycktes bidra till att förstärka processer och strukturer i det befintliga samhället, snarare än att skapa något nytt och annorlunda.⁸ De stora plattformarnas tilltagande makt och varufieringen av personuppgifter har dock ställt frågorna än mer

⁵ Brand, S. (1995): We owe it all to the hippies. *Time* 1995:12.

⁶ Ilshammar, L. (2013): Offentlighetens dimensioner. Vad betyder den digitala utvecklingen för den offentliga sfären?, i Hvitfelt, H. och Nygren, G. (red.) *På väg mot medievärlden 2020 – journalistik, teknik, marknad*. Studentlitteratur.

⁷ Se till exempel Beniger, J. B. (1986) *The Control Revolution. Technological and Economical Origins of the Information Society*, Harvard University Press samt Robins, K. and Webster, F. (1989) *The Technological Fix: Education, Computers and Industry*, Red Globe Press.

⁸ Lyon, D. (1994) "Electronic Eye. Rise of Surveillance Society", University of Minnesota Press.

på sin spets. 2014 lanserade socialpsykologen och filosofen Shoshana Zuboff termen övervakningskapitalism, och Cambridge Analytica-skandalen som briserade ett par år senare gjorde det tydligt för många vad som står på spel.⁹

Tre exempel ur Covid-19-pandemihanteringsens historia

Vi har här nedan valt att belysa spänningen mellan frihet och kontroll genom fall som alla hänger samman med hanteringen av Covid-19-pandemin. Exemplet är intressanta just därför att pandemin var en kris som drabbade hela världen, men där den svenska hanteringen stack ut – inte minst i jämförelse med övriga EU.¹⁰ Det är i kriser som demokratin prövas, så även under pandemivårvintern 2020 och tiden som följde. Flera svenska myndigheter var under pandemins inledande år involverade i beslut som på olika sätt berörde integritetsfrågor.

Integritetsskydd som argument för att stå utanför EU:s smittspårning

Sverige valde vårvintern 2020 att ställa sig utanför EU-samarbetet och bortse från WHO:s rekommendationer att testa och smittspåra annat än i begränsad omfattning.¹¹ Coronakommissionen dömde senare ut senfärdigheten och passiviteten, inte minst vad gäller testningen, men gav inte lika stor uppmärksamhet åt hur smittspårningsprojekt stoppades med integritetsskydd som en av förevändningarna. Riksrevisionen pekade i sin granskning av Folkhälsomyndighetens (FHM) smittskyddsarbete från 2023 på avsaknaden av ett digitalt system för testning och smittspårning som en allvarlig brist. Utan data är ett högkvalitativt smittskyddsarbete omöjligt.¹²

⁹ Zuboff, S. (2014, 15 september). "A Digital Declaration". *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.
Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. Profile books. Noujaim, J., & Amer K. (2019) *The Great Hack*, Netflix.

¹⁰ Gustavsson, G (2021). *Du stolta, du fria: Om Svenskarna, Sverigebildens och Folkhälsopatriotismen*, Kaunitz-Olsson, Bergmann S., & Lindström M. (red) (2022). *Sweden's pandemic experiment*, Routledge.

¹¹ Hellman Magnusson B. (2020, 5 oktober). Sverige bryter mot EU:s Coronastrategi, *Dagens Nyheter* <https://www.dn.se/insandare/sverige-bryter-mot-eus-coronastrategi/?forceScript=1&variantType=large>.

¹² (RiR 2023:9) Det nationella smittskyddet – inte anpassat för en storskalig smittspridning <https://www.riksrevisionen.se/rapporter/granskningsrapporter/2023/det-nationella-smittskyddet--inte-anpassat-for-en-storskalig-smittspridning/6.-slutsatser-och-rekommendationer.html>.

Men det stämmer inte att inga svenska försök gjordes under pandemin. Våren 2020 togs många initiativ från olika håll, även för utveckling av appar. Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) lade till exempel ned ett antal miljoner på en app som byggde på självrapportering av symtom, men som kom att stoppas av FHM, vilket blottade en spricka mellan myndigheterna. MSB:s generaldirektör pekade på att appar utvecklats i andra länder, så varför skulle inte Sverige?¹³ Sett i backspegeln blev Sverige det enda EU-land vid sidan om Bulgarien och Rumänien som kom att stå utanför. Varför? Det rörde sig ju om samma virus och liknande förutsättningar (EU-gemensam dataskyddsförordning till exempel).¹⁴

För att på allvar kunna besvara den frågan behövs en mer djupgående studie, vilket skulle kräva medverkan från FHM – men en del av kontexten var medierapporteringen och den offentliga debatten. Sverige har en lång tradition av att debattera integritetsfrågor och dessutom en icke försumbar piratrörelse. Tongivande aktörer, forskare och representanter för civilsamhället varnade tidigt för riskerna med smittspårningsappar.¹⁵ Det talades om spionföretag som såg sin chans, om "osund" övervakning och om hur det rörde sig om en "auktoritär" smitta.¹⁶ Amnesty gav exempel på hur människor i andra länder trakasserats till följd av den digitala övervakningen och firade i juni 2020 att en smittspårningsapp i Norge hade stoppats.¹⁷

¹³ SVT Nyheter (2020, 28 april) MSB pausar nya Coronasatsningen. <https://www.svt.se/nyheter/msb-pausar-nya-coronasatsningen>., SVT Nyheter (2020, 8 maj), Stoppade "corona-appen" kan kosta miljoner – MSB har inte sagt upp avtalet. <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/stoppade-corona-appen-kan-kosta-miljoner-msb-har-inte-sagt-upp-avtalet>.

¹⁴ Nicholas Loubère och Markus Balázs Göransson (2023, 17 juni) har tolkat det som att det faktum att Sverige under pandemin avstod från kollektiva lösningar var ett uttryck för nyliberalism: "Smittan, sades det i intervjuer och på upprepade presskonferenser, skulle bringas under kontroll, inte genom offentliga smittskyddsåtgärder som smittspårning, förbättrad ventilation, karantänsättning av sjuka, lansering av en pandemiapp eller annat som kunde skötas i offentlig regi, utan enskilda individens följsamhet gentemot myndigheternas smittskyddsråd." Så svek vänstern de utsatta under pandemin, *Flamman*, <https://www.flamman.se/sa-svek-vanstern-de-utsatta-under-pandemin/>.

¹⁵ Ett exempel från forskarvärlden: Hansson M. (2020, 14 april): Forskare varnar för Corona-appar. https://www.umu.se/nyheter/forskare-varnar-for-coronaappar_9090135/.

¹⁶ Westerberg, O. (2020, 21 juni): På väg mot 1984 – pandemin ger spionföretag nya chanser. *Utrikesmagasinet*. <https://www.ui.se/utrikesmagasinet/analyser/2020/juni/covid-1984--spionforetag-ser-sin-chans-i-pandemin/>. Stakston B., (2020, 10 april): Det sprids en auktoritär smitta, *Blankspot*, <https://blankspot.se/auktoritar-smitta/>.

¹⁷ Amnesty International (2020, 2 april) *Joint statement: States use of digital surveillance technologies to fight pandemic must respect human rights*, <https://www.amnesty.org/en/documents/pol30/2081/2020/en/>. Olofsson C. (2020, 16 juni): Coronaviruset: mänskliga rättigheter satta på undantag, *Amnesty Press*, no. 2. <https://www.amnestypress.se/artiklar/reportage/26601/coronaviruset-manskliga-rattigheter-satta-pa-undan/>. Amnesty International (2020, 16 juni): Norway: Halt to COVID-19 contact tracing app a major win for privacy <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2020/06/norway-covid19-contact-tracing-app-privacy-win/#:~:text=June%2015%2C%202020-,Norway%3A%20Halt%20to%20>

Vidare publicerades så tidigt som i juli 2020 nyheter om att smittspårningsapparna hade floppat.¹⁸ Det varnades även för långsiktiga effekter bortom pandemin, med betydelse inte bara för dataskydd utan för "föreningsfrihet, rätten till säkerhet, rätten till hälsa och rätten till icke-diskriminering".¹⁹ All kritik var dock inte lika svepande, försök till konstruktiva lösningar fanns: Till exempel väckte ett blogginlägg om EU-gemensamma verktyg gillande av det svenska Piratpartiet, som annars tillhörde dem som sågade MSB:s app-projekt.²⁰

Var det de kritiska debattinläggen och oklarheterna kring dataskyddet, som det ibland har hävdats, som fick FHM att sänka MSB:s smittspårningsapp, eller var det en allmän motvilja mot mera proaktivt smittskyddsarbete i ett läge när FHM fortfarande hoppades på flockimmunitet?²¹ Frågan är fortfarande inte tillräckligt utforskad. Det är dock högst sannolikt att FHM:s sågning av apparna, som återgavs okritiskt i medierna, i kombination med en debatt där smittspårning utmålades som ett totalitärt verktyg, gjorde intryck på opinionen.

En enkätstudie från 2020 av forskare på Högskolan i Skövde visade att en majoritet av de tillfrågade var negativt inställda till smittspårningsappar. Oro uttrycktes för att data skulle läcka och användas för andra ändamål än de avsedda, kanske även kommersiella.²² Det rörde sig visserligen om en begränsad studie i ett tidigt skede av pandemin, men det är inte omöjligt att resultatet idag skulle bli liknande. Denna tydligt negativa inställning är problematisk eftersom smittspårning är central i allt effektivt smittskyddsarbete. Apparna kom i Sverige att utmålans som

COVID%2D19%20contact%20tracing%20app%20a%20major,damning%20analysis%20of%20the%20app.

¹⁸ Larsson, L. (2020, 13 juli): Smittspårningsappar – skralt resultat för hajpad teknikköslning, *Dagens Nyheter*, <https://www.dn.se/nyheter/sverige/smittsparningsappar-skralt-resultat-for-hajpad-teknikkosling/>.

¹⁹ Hansson M. (2020, 14 april): Forskare varnar för Coronaappar. https://www.umu.se/nyheter/forskare-varnar-for-coronaappar_9090135/.

²⁰ Kojala M. (2020, 24 april) Common EU toolbox for Member States on contact tracing apps: Dos and don'ts. https://www.kojala.eu/en/post/20200424-common_eu_toolbox_for_member_states_on_contact_tracing_apps_dos_and_donts/ Piratpartiet (2020, 8 maj): Svensk corona-app: misstag efter misstag. <https://piratpartiet.se/nyheter/svensk-corona-app-misstag-efter-misstag/>.

²¹ Även om exempelvis länsstyrelsernas dataskyddsexperter enligt SVT (2020, 28 april) haft invändningar mot MSB-appen för att den inte tillräckligt skyddade den personliga integriteten nämnde dåvarande statsepidemiologen Anders Tegnell under en intervju i SVT (2020, 13 maj) även helt andra skäl, till exempel att appen kunde skapa oro och att smittspårning kunde leda till högre belastning på sjukvården. SVT Nyheter (2020, 28 april): Folkhälsomyndigheten stoppar MSB:s nya coronasatsning, <https://www.svt.se/nyheter/msb-pausar-nya-coronasatsningen>) SVT Nyheter (2020, 13 maj): Anders Tegnell: "Vi har för stor smittspridning för att använda Corona-app". <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/anders-tegnell-vi-har-for-stor-smittspridning-for-att-anvanda-corona-app>.

²² Högskolan i Skövde (2020, 12 november). Majoriteten av svenskarna emot appar för kontaktspårning <https://www.mynewsdesk.com/se/his/pressreleases/majoriteten-av-svenskarna-emot-appar-foer-kontaktspaarning-3049732>.

totalitära verktyg, de stora riskerna betonades. Kommer det då i framtiden att kunna skapas acceptans för digital smittspårning om behovet uppstår igen?

Trots exempel på missbruk i en del nationella kontexter finns det nu mycket som tyder på att apparna bidrog till att ett stort antal människoliv kunde räddas. Det blev flipp, inte flopp. Det är lätt att glömma att det spelar stor roll *hur* smittspårningsappar konstrueras och används, något som diskuterades i en artikel i *Nature* från juli 2023.²³ Artikeln visar att det faktiskt var möjligt att hitta lösningar som hindrade apparna från att läcka personuppgifter och att miljontals smittofall troligen förhindrades genom användningen av dem. I Storbritannien beräknas till exempel National Health Services (NHS) Covid19-app ha förhindrat 9 600 dödsfall i England och Wales mellan september 2020 och september 2021. Detta trots att enbart 25 procent av befolkningen använde appen.²⁴

Om digital smittspårning har potential att rädda så pass många liv, är det då verkligen rimligt att avstå? Hur många svenskar avled till följd av det svenska myndighetsmotståndet och passiviteten på området? Det kommer vi troligen aldrig att få veta. Men teknikanvändningens integritetsrisker måste vägas mot andra risker och det är långt ifrån säkert att diffus oro för en 1984-utveckling trumfar kampen mot smittsamma internationella hälsohot. Särskilt inte när riskerna bevisligen kan motverkas.

Facebookövervakning och misstänkliggörande av kritiska forskare

I krissituationer måste myndigheter – särskilt de med nationell samordning som en del av sitt uppdrag – kunna kommunicera med allmänheten, både för att underlätta styrning och planering och för att motverka spridning av vilseledande information. För att på bästa sätt hantera krisen behöver de fokusera på vad de uppfattar som kärnuppgiften och slippa ägna tid åt alltför ihärdiga ifrågasättanden. Samtidigt finns normer att förhålla sig till med konsekvenser för demokrati och rättssamhälle.

Coronakommissionen framhöll i sitt slutbetänkande vikten av en ”tydlig, uppriktig och samstämmig kommunikation”²⁵. Vidare betonades

²³ Salathé, M. (2023). Privacy-preserving contact tracing curbed COVID. *Nature*, 619(7968), 31–33. <https://doi.org/10.1038/d41586-023-02130-6>.

²⁴ Salathé, M. (2023). Privacy-preserving contact tracing curbed COVID. *Nature*, 619(7968), s. 33. <https://doi.org/10.1038/d41586-023-02130-6>.

²⁵ SOU2022:10 https://coronakommissionen.com/wp-content/uploads/2022/02/sverige-under-pandemin-volym-1_webb-slutbetankande.pdf s. 34.

nödvändigheten av att beslutsfattare har välunderbyggda faktabaserade underlag för sina beslut. Regeringsformens saklighetskrav på offentlig verksamhet (1 kap. 9 §) är formulerat så här: ”Domstolar samt förvaltningsmyndigheter och andra som fullgör offentliga förvaltningsuppgifter ska i sin verksamhet beakta allas likhet inför lagen samt iaktta saklighet och opartiskhet.”

Under pandemin gick myndigheternas samordningsambitioner i vissa avseenden överstyr och kommunikationen till allmänheten lämnade en hel del övrigt att önska. Ett problem var att man själva spred missinformation och ofta var fel ute i frågor som rörde smittan.²⁶ Ett annat att man, på sätt som nog bör ses som svärförenligt med saklighetskravet, misstänkliggjorde forskares och internationella aktörers budskap (däribland den europeiska smittskyddsmyndigheten ECDC och WHO) om dessas rekommendationer inte överensstämde med den bild man själv ville förmedla.²⁷ Det är vidare belagt att FHM utsatte mediechefer för påtryckningar. Journalistiken kom kanske delvis därför att tidvis få karaktären av myndighetsmegafon.²⁸

Mindre uppmärksammat är att myndigheterna (särskilt FHM och MSB) i sin nit att kontrollera budskapet kom att överskrida gränser som av enskilda uppfattades som integritetskränkande. Detta drabbade medborgare som av olika skäl var missnöjda med pandemihanteringen. Även om den allmänna opinionen i Sverige var förhållandevis positiv, och i många fall stöttade regeringens pandemihantering och myndigheternas mer välkända företrädare, fanns åtskilliga kritiker, särskilt i vetenskapssamhället. Bland dem som hade invändningar kring de vägval som gjordes och ville korrigera myndighetskommunikationen om viruset fanns ett stort antal forskare knutna till Karolinska institutet (KI) inklusive tidigare KI-rektorer, men också Kungl. Vetenskapsakademien och gruppen Vetenskapsforum Covid-19 (VetCov19).

Det var främst den sistnämnda konstellationen som av myndigheterna kom att utmålans som ett problem. Detta skedde offentligt i olika sammanhang, exempel finns från tidigt 2020 men också så sent som från 2023 när Magnus Gisslén, Sveriges nye statsepidemiolog, tillsammans

²⁶ Klein, K., 2022. “Collaborators, supporters, and science judges. How trust in the Public Health Agency’s messaging was achieved” i Bergmann S. & Lindström M. (red) *Sweden’s Pandemic Experiment*, Routledge.

²⁷ Ibid.

²⁸ Scherman J. (2021, 12 februari), FHM försvarar sig: Här är mejlväxlingen mellan presschefen och Jan Scherman, *Dagens media*. [https://www.dagensmedia.se/medier/dagspress/fhm-chefenshyllning-det-ar-tack-vare-medierna-som-vi-natt-vaara-mal/](https://www.dagensmedia.se/medier/digitalt/fhm-forsvarar-sig-har-ar-mejlvaxlingen-mellan-presschefen-och-jan-scherman/Scherman.J.&Holmkvist.L(2021,15februari)FHM-chefenshyllning:detar-tackvaremedierna-som-vi-naatt-vaara-mal,Dagensmedia,https://www.dagensmedia.se/medier/dagspress/fhm-chefenshyllning-det-ar-tack-vare-medierna-som-vi-natt-vaara-mal/), Bjurwald, Lisa (red.). *Maktens granskare eller maktens megafoner? Svensk journalistik under coronapandemin*, https://naringslivets-mediainstitutet.se/wp-content/uploads/2021/05/Coronarapporten_2.pdf.

med svenska signatörer av *the Great Barrington Declaration* i en artikel publicerad i *Front Public Health* anklagade VetCov19 för smutskastning och hat.²⁹ I myndigheternas egna sociala medier-konton framhövdes samtidigt enskilda debattörer och journalister som uttryckt beröm för myndigheternas arbete.

Ett annat mindre omtalat exempel på hur VetCov19 drabbades inbegriper MSB, en myndighet med stor budget och många anställda. Under pandemin var det oklart vad MSB egentligen åstadkom, men en sak man ägnade sig åt inom ramen för sitt arbete med psykologiskt försvar var att uppmana anställda i offentlig sektor att rapportera in misstänkt desinformation och påverkan via en särskild e-postadress.³⁰ Man erbjöd sig också att stötta andra myndigheter genom att vidarebefordra exempel på vilsedande information i sociala medier till plattformarna för eventuella åtgärder. Även om MSB var noga med att skriftligen framhålla att man inte kartlade inrikes aktörer har det varit uppenbart under pandemin att myndigheten systematiskt följt och följer opinionsbildningen i sociala medier, i synnerhet de ”påtryckningsgrupper” som man uppfattat som problematiska.³¹

En av dem som misstänkliggjordes genom att rapporteras in till MSB via den särskilda epostadressen var en medlem i VetCov19 som utifrån sin expertis engagerat sig i att erbjuda skolor korrekt information om viruset. När detta angiveri läckte ut (ironiskt nog via alternativmedia) blev även andra forskare som fick kännedom om detta illa berörda. Varför ägna sig åt tredje uppgiften om man riskerar att dra på sig såväl säkerhetsmyndigheternas som kända desinformatörers intresse? Så tystas människor effektivt.

Eller som när företrädare för VetCov19 och andra kritiker i februari 2021 blev föremål för Sveriges Radios (SR) Vetenskapsredaktions reportage inifrån en ”dold” Facebookgrupp.³² Redaktionen hade tagit experter på ”informationspåverkan” till hjälp, varav minst en nyligen haft uppdrag för MSB, och utmålade sedan i programmet gruppmedlemmarna som tvivelaktiga, hotfulla och skadliga för Sveriges intressen utomlands.

²⁹ Björkman A, Gisslén M, Gullberg M, Ludvigsson J. 2023. ”The Swedish COVID-19 approach: a scientific dialogue on mitigation policies.” *Front Public Health*. doi: 10.3389/fpubh.2023.1206732.

³⁰ Dokumentet med e-postadressen counterinfluence@msb.se låg fram till 2022 på MSB:s webbplats (<https://rib.msb.se/filer/pdf/29590.pdf>) men är borttaget sedan verksamheten flyttades över till MPF.

³¹ Almström, R. MSB (2023, 26 maj) kommentar vid Institutet för Framtidsstudiers lansering av *De virala experterna*.

³² Scherman J., & Holmkvist L. (2021, 10 februari) SR om hårda kritiken ”vi är helt neutrala”, *Dagens media* <https://www.dagensmedia.se/medier/radio-podd/sr-om-harda-kritiken-vi-ar-helt-neutrala/> Einhorn L (2021, 29 mars), Radion nedvärderar de 22 forskarna, *Svenska Dagbladet*, <https://www.svd.se/a/OQdmOw/radion-nedvarderar-de-22-forskarna>.

Sådant kan av de utpekade fullt begripligt uppfattas som otäckt. Tonläget i Facebookgruppen må ha varit hårt och kritiken mot pandemi-hanteringens dräpande, men det framkom inget i reportaget om gruppens inlägg som tydde på att några brott hade begåtts. Bevis för att gruppens medlemmar varit nyttiga idioter som utnyttjades av främmande makt presenterades inte heller.

Mycket tyder på att Sveriges Radio hade missförstått sitt beredskapsuppdrag och att de experter man anlidade utan att veta särskilt mycket om det medicinska forskningsläget såg så kallade mönster (gruppspråket i Facebookgruppen var engelska, flera medlemmar var invandrare, enstaka medlemmar hade tidigare uttryckt extrema åsikter i andra frågor). Journalisterna må ha tyckt sig agera konsekvensneutralt och troligen reflekterade inte experterna över hur det upplevdes av enskilda att utpekas som möjliga påverkansagenter, men så värst opartiskt var inte reportaget. Programmet anmäldes till Granskningsnämnden men friades. Det är en sak att i slutna sammanhang spekulera och låta fantasin skena iväg, något helt annat när medier, myndigheter eller myndighetsanknutna experter offentligt misstänkliggör debattdeltagare.

I krislägen trissas stämningen upp och MSB ägnade mycket energi under pandemin åt att sprida kunskap, inte minst till journalistkåren, om farorna med informationspåverkan. Kanske är det mot den bakgrunden inte så underligt att vetenskapsredaktionen inte förmådde se det som naturligt med gränsöverskridande opinionsbildning i globala kris-situationer. Men det gör inte reportaget och dess efterspel mindre problematiskt i demokratihänseende.

Man kan av dessa exempel hämtade ur pandemins kontext få intrycket att vi som medborgare förväntas ha stor tillit till och överseende med myndigheternas fel och brister. Vi bör akta oss noga för att rubba den heliga Sverigebilden. Men om vi själva däremot skulle råka agera kraftfullt i något avseende, alltför aggressivt utkräva ansvar när myndighetsföreträdare begår fel eller hårdvinkla argument i sociala medier, då kan vi plötsligt utmålans som gråzonsaktörer och underförstått demokratihotande påverkansoperatörer utan hänsyn till någon integritet.³³

³³ Klein, K., (2022) Collaborators, supporters, and science judges. How trust in the Public Health Agency's messaging was achieved i Bergmann S. & Lindström M. (red) *Sweden's Pandemic Experiment*, Routledge.

Etikprövningsraseriet och åtalet mot professor Åke Lundkvist

Coronakommissionen slog i sitt slutbetänkande fast att regeringen varit alltför ensidigt beroende av FHM:s bedömningar och att "i ett läge när kunskapsläget är erkänt osäkert och ofullständigt måste olika uppfattningar inom vetenskapssamhället tas till vara."³⁴ Vidare betonades att det vidtogs för få och för sena åtgärder. När det gäller smittsamma sjukdomar är tidsfaktorn avgörande och då gäller det att ha en öppenhet för okonventionella lösningar och inte fastna i byråkrati. Detta blev under Covid-19-pandemin tydligt även i andra nationella kontexter än den svenska. Författaren och journalisten Michael Lewis berättar om hur ett antal insiktsfulla individer i Trump-administrationens USA förtyvlat försökte få maktavarna att ta pandemin på allvar och agera mer adekvat och kraftfullt.³⁵

Det var inte så förvånande att det var just en medlem i VetCov19, Åke Lundkvist, professor i virologi vid Uppsala universitet, som 2020 efter sensationalistiska skrivelser i *Uppsala Nya Tidning* anmäldes till åtal av Överklagandenämnden för etikprövning (ÖNEP). Bakgrunden var att FHM våren 2020, mot WHO:s inrådan, kraftigt hade begränsat möjligheten till PCR-testning av Covid-19 i Sverige. Antikroppstester definierades däremot som medicinsk-tekniska produkter som det var fritt för var och en att importera och använda. Svenskar som ville veta om de haft smittan eller ej kunde alltså runda myndigheterna. Alldeles enkelt var det inte att importera testerna så testandet utanför hälso- och sjukvårdsapparaten kom att bli förbehållet mindre kretsar, företrädesvis läkare med kontakter, engagemang och förkunskaper.

Åke Lundkvist lät för sin del 450 kollegor och bekanta använda överblivna antikroppstester och anmäldes för detta för brott mot etikprövningslagen. Enligt anmälarna skulle testerna nämligen ha utgjort ett forskningsprojekt, för vilket Lundkvist inte först hade ansökt om etikprövning.³⁶ Till saken hör också att han efter testerna och utifrån den

³⁴ SOU2022:10 Coronakommissionens slutbetänkande del 1, sid 30. https://coronakommissionen.com/wp-content/uploads/2022/02/sverige-under-pandemin-volym-1_webb-slutbetankande.pdf.

³⁵ För ett övertygande resonemang om detta, se *the Premonition: a pandemic story* av Michael Lewis (2021), W W Norton.

³⁶ Trysell K. (2020, 12 augusti) "Covidstudie olaglig enligt etiknämnd", *Läkartidningen*, <https://lakartidningen.se/aktuellt/nyheter/2020/08/covidstudie-olaglig-enligt-etiknamnd/>.

Läkartidningen/TT (2023, 17 maj) Etikprövningslagen ska ses över, *Läkartidningen*, <https://lakartidningen.se/aktuellt/nyheter/2023/05/kritiserad-lag-om-etikprovning-ses-over/>.

kunskap han hade fått (en sorts samlad bedömning) dristade sig till att påvisa brister i FHM:s analyser av smittspridningen.

Åtalet, som kom i december 2021, väckte en hel del debatt. I kretsar som tagit intryck av svartmålningen av VetCov19 tycktes det bekräfta den ljusskygga bilden. Andra upprördes över vad som framstod som ett angrepp på den akademiska friheten. "Befria forskningen från övernitiska byråkrater" löd rubriken på en ledare i Expressen.³⁷ Att en person som Macchiarini dömdes var begripligt, men att Åke Lundkvist, som inte skadat någon, riskerade att hamna i fängelse, det stred mot det allmänna rättsmedvetandet. Till slut blev det inte heller någon fällande dom. I juni 2023 friades Lundkvist helt i Uppsala tingsrätt, men processen fram till dess hade varit lång.³⁸

Friandet må ha varit ett sundhetstecken men behöver inte vara en garant för att vi inte kommer att få se liknande åtal i framtiden, där gränserna återigen testas för vad som är forskning och ska kontrolleras av myndigheterna. Även om exemplet här gäller medicinområdet är problematiken minst lika aktuell för andra forskningsfält. Våren 2023 publicerades ett forskarupprop på DN Debatt där det konstaterades att etikprövningssystemet fått förödande konsekvenser för humaniora och samhällsvetenskap.³⁹

Systemet utgör i sig ett kompakt utvecklingshinder. Inte nog med att en forskare av idag måste ägna en orimligt stor del av sin arbetstid åt att söka externa forskningsmedel som, om de mot förmodan skulle beviljas, ändå till stor del äts upp av lärosätenas svällande byråkrati. Skulle forskningen sedan på något sätt råka beröra personuppgifter, till exempel i samband med intervjuer eller enkäter, måste varje sådan fråga i förväg genomgå en tidsödande etikprövning med auktoritära inslag. Eventuella följdfrågor som kan dyka upp under en intervju, så kallade substantiella ändringar, måste vidare prövas för sig. Säger informanten något oväntat som inbegriper personuppgifter är det säkrast att radera sådana svar. Vill forskaren citera vad någon politiker sagt i media, alltså i det offentliga rummet, ska en särskild ansökan ändå lämnas in för det. Är forskning dessutom tänkt att göras utomlands måste frågorna först prövas även i de aktuella länderna.

³⁷ Ledarredaktionen (2023, 17 juni) Befria forskningen från övernitiska byråkrater, *Expressen*, <https://www.expressen.se/ledare/befria-forskningen-fran-overnitiska-byrakrater/>.

³⁸ Wennersten-Gradert L. (2023, 30 juni) Uppsalaforskare frikänns från brott mot etikprövningslagen, *Forskning & Framsteg*. <https://fof.se/artikel/uppсалaforskare-frikannns-fran-brott-mot-etikprovningsslagen/>.

³⁹ 2489 forskare (2023, 15 maj) Systemet för etikprövningar är ett akut hot mot forskningen, *DN Debatt, Dagens Nyheter*, <https://www.dn.se/debatt/systemet-for-etikprovningar-ett-akut-hot-mot-forskningen/>.

En giftig problematik handlar om den stora otydligheten kring vilka personuppgifter som egentligen ska klassas som känsliga. Resultatet har blivit en oproportionerlig försiktighetsprincip. Flera institutioner inom humaniora, juridik och samhällsvetenskap rekommenderar numera sina doktorander att söka etikprövning för all forskning som på något sätt berör människor, vare sig man planerar att hantera känsliga personuppgifter eller inte.⁴⁰ Forskare som bryter mot etikprövningen riskerar idag att hamna inför domstol och få sin framtida karriär förstörd.⁴¹

Konsekvenserna av det tilltagande etikprövningsraseriet borde vara lätta att inse. Den forskare som inte vill fastna i etikprövningens nät begränsar sig och sin forskning och väljer frågeställningar som om möjligt inte berör några personuppgifter överhuvud taget. Viktiga forskningsfrågor inom ämnen som t.ex. historia, statskunskap och sociologi – discipliner där människan alltid på olika sätt står i centrum – väljs samtidigt bort. En annan sannolik konsekvens är att begåvade studenter styr in på andra karriärvägar än den akademiska. Kanske är det bättre att närma sig det där ämnet man finner spännande som journalist, författare eller myndighetsanställd?

Inte bara fri journalistik och åsiktsbildning utan även fri forskning är nödvändiga förutsättningar i en demokrati. Regeringen reagerade slutligen på den massiva kritiken från forskarhåll mot tillämpningen av etikprövningslagen, och maj 2023 lovade utbildningsminister Mats Persson att han "inom några månader" skulle tillsätta en utredning för att se över lagstiftningen och föreslå förändringar av det nuvarande etikprövnings-systemet.⁴² Det borde inte vara svårt för en sådan kommande utredning att finna inspiration för sitt arbete. Som i fallet med smittspårningsapparna tycks andra europeiska länder ha lyckats hitta lösningar som inte inneburit inskränkningar i forskningens frihet.

⁴⁰ Danielson A., Bennich-Björkman, L. (2022, 28 november) Etikprövningen skapar rädsla bland forskare, SvD, <https://www.svd.se/a/xglV0V/forskare-etikprovningen-skapar-radslabland-forskare>.

⁴¹ I ett annat uppmärksammat fall stoppades en doktorand i utbildningsvetenskap vid Örebro universitet i sista stund från att disputeras, efter åtta års arbete med avhandlingen. Avhandlingsprojektet, som delvis berörde etnicitet och religion, hade pågått utan att någon bedömde att det behövdes någon etikprövning, men när personer inom ett angränsande ämne med annan etisk praxis granskade utkastet inför disputation ledde det till en åtalsanmälan. Skarsgård, K. (2022, 7 april): Etikgranskning stoppade doktorand – år av arbete förlorat, *Universitetsläraren*, <https://universitetslararen.se/2022/04/07/stora-konsekvenser-for-doktorand-som-stoppades-i-etisk-granskning/>.

⁴² *Läkartidningen/TT* (2023, 17 maj) Etikprövningslagen ska ses över, *Läkartidningen*, <https://lakartidningen.se/aktuellt/nyheter/2023/05/kritiserad-lag-om-etikprovning-ses-over/>.

Diskussion: de nya skiljelinjerna

Hur stort är egentligen medborgarnas handlingsutrymme när myndigheterna brister i sina uppdrag?⁴³ Hur kritiska och ifrågasättande får vi vara utan att de går till motattack?⁴⁴ Det är centralt i en demokrati att myndigheter som utför offentliga förvaltningsuppgifter faktiskt agerar utifrån allas likhet inför lagen, respekterar enskildas integritet samt iakttar saklighet och opartiskhet. Pandemierfarenheterna har givit förskräckande belägg för motsatsen.

I den här artikeln har vi presenterat några talande exempel. FHM hade en samordnande roll men kom i praktiken att agera såväl bromskloss som spridare av vilseledande hälsoinformation. Detta fick till följd att liv förmodligen kom att spillas i onödan och att ett stort antal människor har drabbats av långtidssjukdom. Ytterligare en konsekvens blev att förtroendet för vetenskapen skadades och att polariseringen i forskarvärlden tilltog.

FHM:s och MSB:s agerande bidrog till att kritiska debattörer och forskare utsattes för integritetskränkningar.

Som vi uppmärksammat i denna artikel finns det i praktiken numera en hel del vi som medborgare inte kan eller får göra. Storleken på handlingsutrymmet beror delvis på vilken hatt vi har på oss. Journalister och författare har i och med etikprovningsslagen större frihet att analysera samhällsproblem än forskare. Privata företag och myndigheter tycks inte heller vara lika hämmade av dataskydd och etikprovning. Begränsningarna, men också självcensuren, slår ojämnt och integritet har därmed blivit en ny sorts klassfråga.⁴⁵

Det är viktigt att förstå att de förskjutningar vi sett i balansen medborgare – myndigheter har skett samtidigt som helt andra förändringar. Ytterst påtagligt får vissa samhällssektorer idag kraftfulla resursförstärkningar, medan andra krymper. Rysslands anfallskrig mot Ukraina har indirekt lett till en snabbt tilltagande militarisering och allt större satsningar på civilt försvar. En nygammal myndighet, Myndigheten för

⁴³ I den här texten har vi fokuserat på balansen mellan medborgare och myndigheter. Det betyder förstås inte att den privata sektorn är ointressant i sammanhanget. Tänk bara på de stora plattformarnas makt eller på hur våra betalkort och mobiler automatiskt skapar digitala spår av våra många vardagsbestyr. I ett större samhällsperspektiv har den personliga integriteten minskat påtagligt på senare år, i synnerhet i offentliga miljöer.

⁴⁴ Om motattacker och DAVRO: Freyd J. (2023) Institutional Betrayal and Institutional Courage, <https://dynamic.uoregon.edu/jif/institutionalbetrayal/index.html>.

⁴⁵ En klassfråga men också en fråga om etnicitet och utseende, trots att det givetvis inte borde vara så. DO (2023): etnisk profilering, <https://www.do.se/diskriminering/diskrimineringsgrunder/etnisk-tillhorighet-en-av-diskrimineringsgrunderna/etnisk-profilering>.

psykologiskt försvar (MPF), har väckts till liv, vars verksamhet för medborgarna enligt gängse försvarslogik är omgärdad av sekretess.⁴⁶

Sedan flera år tillbaka finns också en stark trend mot ett minskat antal journalister (och dagstidningstitlar, nyhetsredaktioner etc.), samtidigt som antalet myndighetskommunikatörer växer⁴⁷. Respekten för offentlighetsprincipen svajar på många håll betänkligt. Fokus för kommunikatorerna blir allt för ofta att kortsiktigt putsa på bilden av den egna myndigheten och dess företrädare. Ett exempel som vid sidan av FHM fått stor uppmärksamhet är Polisen. Forskare har i detalj kunnat visa hur myndigheten agerat för att försvåra insyn.⁴⁸

Inte heller går det att blunda för att flyktingar från kriget i vårt närområde, men även från mer avlägsna delar av världen är utsatta för spionage från de regimer man flytt. Svensk offentlighetsprincip gäller även främmande makt och utnyttjas dessvärre inte enbart för att granska det offentliga, utan även för att kartlägga och trakassera enskilda medborgare.⁴⁹ Allmänna handlingar begärs ut, inte i syfte att granska myndigheter, utan för att hota, skada och störa.

Många människor i Sverige, vanliga medborgare, asylsökande, perslösa med flera är utsatta för trakasserier och brott av olika slag, utan att rättsvårdande myndigheter förmår skydda dem och lagföra överträdelserna. Man får intrycket att polis, åklagare och domstolar står handfallna. Samtidigt har en särslagstiftning införts som ger rättsväsendet mandat att prioritera vissa kategorier människor som anses särskilt viktiga för demokratin (politiker, journalister etc.) när de utsatts

⁴⁶ Klart är dock att de övertagit en del av MSB:s tidigare uppgifter, Myndigheten för Psykologiskt Försvar (2023). Vårt uppdrag, <https://www.mpf.se/vart-uppdrag/>.

⁴⁷ Eriksson, C. & Ivarsson Westerberg A. (2021) Ingen reklam tack – en ESO-rapport om myndigheternas kommunikation, (2021:3), https://eso.expertgrupp.se/wp-content/uploads/2020/06/ESO-2021_3-ingen-reklam-tack_webb.pdf.

⁴⁸ FHM har JO-anmälts ett stort antal gånger och även fått ta emot JO-kritik för hur man försvårat utlämnande av allmänna handlingar. Nordebo P. (2022, 14 februari) JO kritiserar Folkhälsomyndigheten, *Publikt* <https://www.publikt.se/nyhet/fo-kritiserar-folkhalsomyndigheten-24120> Om Polismyndigheten: Holgersson, S. (2021) Hur efterlever polisen offentlighetsprincipen? En studie av Polismyndighetens sätt att hantera begäran av allmän handlingar. Institutet för polisforskning. <http://liu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1613535/FULLTEXT03.pdf>, Holgersson, S. & Westman, J. (2021) Hur skyddar och stärker Polismyndigheten föreställningen om sin effektivitet? – exempel från olika verksamhetsområden. Linköpings universitet. <http://liu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1620525/FULLTEXT01.pdf>, Holgersson, S. & Grahn, O. (2021) Hur hanterar polisen journalister? – Om transparens makt och slutenhet. Institutet för polisforskning. <http://liu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1594248/FULLTEXT01.pdf>, Holgersson, S., Grahn, O & Granér, R. (2022) En fallstudie av Polismyndighetens mediala kommunikation efter ett granskande reportage i juni 2022. Linköpings universitet <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1672504/FULLTEXT02.pdf>.

⁴⁹ Wollstad, A. (2023, 19 augusti) Så blir offentliga register ett hot mot rikets säkerhet, *Blekinge läns tidning*, <https://www.blt.se/ledare/sa-bli-offentliga-register-ett-hot-mot-rikets-sakerhet/>.

för exempelvis olaga hot. Nyligen har det även föreslagits att det ska bli förbjudet att förolämpa tjänstemän.

Parallellt med det snabbt avklingande politiska och administrativa intresset för demokratiutveckling har här i Sverige, liksom i övriga Europa, följt en våg av repressiva förslag och åtgärder som sammantaget inneburit att grundläggande demokratiska fri- och rättigheter kringskuret och nya skiljelinjer uppstått. Man kan rent av tala om en vändning mot Mittens rike även vad gäller synen på kontroll och övervakning av medborgarna, ofta med IT-baserade medel. Bara de allra senaste åren uppvisar en omfattande katalog av sådana lagstiftningsåtgärder och regleringsinitiativ, inte sällan motiverade av det skärpta säkerhetsläget. Flera av Tidöavtalets åtgärdsförslag har till exempel kritiserats hårt av bland andra Civil Rights Defenders för att de riskerar att undergräva de mänskliga rättigheterna och rättsstatens principer.⁵⁰

Många av de repressiva åtgärderna sker i krigets skugga, men verkar i den svenska kontexten tillkomna av ungefär lika delar rädsla för terrorism och organiserad brottslighet, vilka antas florera mer eller mindre ohämmat såväl på nätet som på våra gator och torg. Medborgarnas handlingsutrymme har begränsats med hänvisning ovanifrån till ett antal diffusa hotbilder mot samhället, inte sällan framkallade av eller förknippade med ny informations- och kommunikationsteknik, samtidigt som denna teknik ofta lyfts fram som det mest verksamma vapnet mot samma hot. Kontroll- och övervakningsparadigmet har därmed för tillfället fått mer eller mindre fritt spelrum.

För detta finns självklart alltid något ömkansvärt skäl, motiverade med vår trygghet och säkerhet, som gör omfattande undantag från den annars strikta integritetslagstiftningen legitima för myndigheterna. Barnpornografi? Chat Control 2.0 som gör all krypterad privat kommunikation olaglig. Gångkriminalitet? Utökade hemliga tvångsmedel. Efter som trygghet och säkerhet är begrepp som i de allra flesta fall trumfar frihet verkar nya övervaknings- och kontrollåtgärder inte bara skapa en vana av att vara övervakad och en känsla av att det är precis som det ska (bara den som har något att dölja kan ju rimligen invända), utan också leda till en utbredd önskan om ännu fler trygghetslarm, trygghetsskapande övervakningskameror etc.

Logiken bakom detta tycks handla om att nya tekniska åtgärder med påstått syfte att öka vår trygghet och säkerhet tvärtom ofta leder till en känsla av ökad otrygghet och osäkerhet. Kände vi oss alldeles lugna och trygga nyss så börjar vi nog undra om vi nog inte borde känna oss

⁵⁰ Civil Rights Defenders (2022, 24 oktober) *Tidögranskningen: En rättighetsbaserad granskning av Tidöavtalet*, https://crd.org/wp-content/uploads/2022/10/Civil-Rights-Defenders_Tidogranskningen.pdf.

lite otrygga i alla fall när biljettkontrollanten eller tågvärden sticker upp sin kroppskamera i våra ansikten. Varför manifesteras annars alla dessa trygghetsåtgärder så demonstrativt? Så uppstår en slags självgående spiralrörelse som för oss mot allt större tolerans för och krav på övervakning.⁵¹

När vi utsätts för massövervakning och i realiteten har förlorat all kontroll över vilka personuppgifter som samlas in, när och hur det sker och i vilken omfattning, och dessutom domesticerats till att bejaka denna utveckling, kommer vi precis som fången i ett panoptikonsystem eller arbetaren under taylorismens glandsdagar så småningom att anpassas till ett för de rättsvårdande myndigheterna önskvärt beteende – eftersom vi vet att det allseende övervakningsögat aldrig vilar.

Ett Monster som heter Maktobalans

För att sammanfatta, hur ser det där monstret ut egentligen? Är problemet själva lagstiftningen eller tolkningen och den vardagliga tillämpningen? De exempel vi har valt att lyfta fram visar att det nog varierar. I grunden handlar det som ofta om att det bästa verkar ha en förmåga att bli det godas fiende. En lagstiftning som var avsedd att ge den enskilde medborgaren ett stärkt skydd mot intrång från alltför närgångna myndigheter och företag i sin privata sfär har istället i många fall förvandlats till ett verktyg för myndigheterna att kontrollera och disciplinera medborgaren, inte sällan just genom den praktiska lagtolkningen och tillämpningen. Förstärkt egenmakt blev ökad vanmakt.

Det den ena, starkare, parten kan tillåta sig eller ta sig rätten att göra, förvägras alltså den andra, svagare, och på det sättet förstärks en asymmetri som fanns där redan från början. Så var det förstås aldrig tänkt, men det lagstiftaren ofta förbiser eller blundar för är att den som redan sitter på ett maktövertag, med andra ord myndigheten, gärna utnyttjar den positionen genom att använda sitt tolkningsföreträde för att befärma en agenda som sätter de egna intressena i centrum. Medborgaren, å andra sidan, har inga möjligheter att exploatera något tolkningsutrymme, och tvingas därför att leva med den praxis som myndigheten har stakat ut åt henne. Maktlöshet blev hennes lott.

Monstrets namn är därför, menar vi, Maktobalans. Och sådana monster bekämpas som regel bäst genom att exponeras för ett avslöjande dagsljus där de blir fullt synliga och därmed möjliga att betrakta

⁵¹ Se till exempel By, U. (2022, 22 januari): Kameraövervakning allt vanligare – Stockholm vill se en fördubbling, *Dagens Nyheter* <https://www.dn.se/sverige/kameraovervakning-allt-vanligare-stockholm-vill-se-en-fordubbling/>.

i helfigur. Det vi då ser är alltså hur etablerade maktcentra som känner sig ifrågasatta och märker hur medborgarnas engagemang söker sig nya vägar förbi de traditionella slår tillbaka genom att vrida lagstiftningen till egen fördel.

Utifrån detta kan man rentav härleda en historisk lagbundenhet: lagen om undertryckande av radikal potential. Enligt medieforskaren Brian Winston ser samhällets eliter alltid till att ny teknik integreras i samhället så att den förstärker, eller i alla fall inte allvarligt rubbar, sociala relationer eller grundläggande maktförhållanden. Undertryckandet kan också ta sig många olika former, från strikt upprätthållande av patentlagstiftning till just ett starkt villkorat integritetsskydd.⁵²

Denna konserverande ordning borde rimligen oroa våra ledande beslutsfattare, inte minst dem som tidigare bekant sig till det vi kallat det frihetliga paradigmet. Men medan vi inte behöver tvivla särskilt länge på den politiska iveren att kontrollera, och övervaka medborgarna både fysiskt och digitalt, tycks det som om uppgiften att bevara det offentliga rummets relativt öppna och demokratiska informationsstruktur i dagens allt auktoritärare klimat angår – ingen. Politikens traditionella uppgift som värnare av medborgarskap och allmänintresse förefaller åtminstone för tillfället utspelad, till förmån för en nygammal polisroll, vilket också avspeglas i den ofta rigida tillämpningen av integritetslagstiftningen.

Förhoppningarna från tiden kring millennieskiftet om en demokratisk renässans känns i nuläget avlägsna. Inträdet i det frihetliga paradigmet tycks åtminstone hittills låta vänta på sig eller ha satts på en lång paus. Att just ingenting skulle ha hänt och att vi därför egentligen är kvar vid utgångspunkten ger dock en felaktig bild av nuet. Den som tvivlar på detta behöver bara ta sig en promenad över Medborgarplatsen.

⁵² Winston, B. (1998) *Media, Technology and Society: a History*, Routledge.

